

Eesti haridustegelaste soodiskursus

Tiiu Kuurme, Gertrud Kasemaa, Elo-Maria Roots

Uuringu eesmärk

Kvalitatiivse uuringu eesmärgiks oli saada sissevaade diskursustesse, mida kasutatakse sooaspektide käsitlemisel haridusvaldkonnas. Soovisime saada informatsiooni selle kohta, millised on Eesti haridustegelaste sookategooriaga seotud arvamused, kogemused, hoiakud ja hinnangud. Samuti huvitas meid, millised on esilekerkivate soolisust puudutavate hoiakute taust ning selgitused soolise ebavõrdsuse kohta.

Konkreetsamad uurimisküsimused on sõnastatud alljärgnevalt:

- Milliseid haridusega seotud soolisusest märgistatud erisusi koolikontekstis tõstavad esile Eesti haridustegelased?
- Kuidas soolisusega seotud ilmingutest ja arusaamadest räägitakse ja millist tegelikkust need diskursused esindavad ja loovad?
- Milliseid dominante neis diskursustes sünnib?
- Millises suhtes on küsitatud Eesti haridustegelaste vaated rahvusvaheliselt ja ka meie kontekstis teada levinumate diskursustega?

Uuringu üldisem eesmärk on valgustada soolisusega seotud tavapäraste diskursuste sisu Eesti kontekstis ja siit tuletada, millistele abinõudele võiks keskenduda suurema soolise teadlikkuse ja tegeliku võrdõiguslikkuse nimel.

Lähtuvalt foucault'likust diskursuseanalüüsist (Laherand 2008) püüame siinjuures tajuda nende diskursuste

- 1) kontekste,
- 2) seotust tegelike ja võimalike tegevustega,
- 3) isikute kohta õiguste ja kohustuste struktuuris,
- 4) võimalusi ja piiranguid, mida diskursiivsed konstruktsioonid praktika jaoks sisaldavad ja
- 5) subjektidele jäetud positsioone.

Meetod

Kvalitatiivse uuringu algandmete kogumiseks viisime läbi 10 süvaintervjuud Eesti haridustegelastega. Intervjueeritavate hulka kuulusid neli õpetajat, kaks koolijuhti, kaks õppejõudu ning kaks haridusjuhti, nii naisi kui mehi. Intervjuude tekstid transkribeeriti ja analüüsiti lähtuvalt foucault'likust diskursuseanalüüsist. Analüüsi usaldusväärsuse tõstmiseks lugesid ühe uurija poolt transkribeeritud tekste ka teised uurijad, kes vajadusel täiendasid intervjuu läbi viinud uurija poolt välja toodud teemavaldkondi ja teemasid – diskursuseid.

Kas õpilased või poisid ja tüdrukud? Uurimus Eesti õpetajate ja haridustöötajate valmisolekust sootundlikuks õpetamiseks ja kasvatamiseks

Diskursused aitavad legitimeerida ja alal hoida mitmesuguseid sotsiaalseid ja institutsionaalseid struktuure, mis omakorda neid struktuure toetavad ja säilitavad (Laherand 2008). Neis diskursustes teatud arusaamad kinnistuvad, võimenduvad erinevate seletuste kaudu ning lähevad rändama. Teisalt võib diskursustes toimuda areng, avanevad uued vaatenurgad ja saavutavad laiema kõlajõu. Dominandid nihkuvad ja võivad mõjutada tegelikkust.

Tiiu Kuurme kirjutab kogumiku artiklis sellest, et näiteks uued ideed tuuakse sageli sisse erinevate diskursustega, mis siis ajapikku kujunevad sotsiaalseteks uskumusteks. Haridusvaldkonnas kasutatavaid avalikke soodiskursusi on tekitanud enamasti mingi silmaga nähtav probleem, kas siis tüdrukute allaheitlikkus, poiste suur väljalangevus või meesõpetajate kadumine koolist. Mingi aja möödudes harjutakse, et kool ongi peamiselt naiste asi ja kujuneb veendumus, et kool sobib naistele paremini.

Diskursus kui kõnelemise ja mõtlemise viis

Foucault'i (Foucault 2005) järgi hõlmab "diskursuse" mõiste igasuguseid kõnelemispraktikaid, mis on mingi üldise mõtteviisi teenistuses. Foucault on käsitlenud peamiselt keelavaid, käskivaid ja korrastavaid diskursusi, mille kaudu kehtestab valitsev võim või grupp oma ideoloogiale vastavaid arusaamu ja konstrueerib erinevaid vastandpaare. Diskursusanalüüsi ülesandeks aga peab Foucault nende ajaloolise ja poliitilise konstrueerimise ning toimimise vaatlemist.

Mõned diskursused võivad kujuneda hegemoonilistes e. dominantseteks. Näiteks õppekavu ja pedagoogikaalaseid tekste analüüsinud Paechter väidab, et „diskursus on kõnelemise, mõtlemise ja kirjutamise viis, mis näitab teatud suhteid iseenesestmõistetavalt tõesena. Kuna neid 'tõdesid' esitatakse vastuvaidlematutena, tähendab see, et teatud konkreetsetes diskursuses, on võimalik öelda ja mõelda ainult teatud asju“ (Paechter 1998, 41).

Diskursused struktureerivad viise ja võimalusi teatud nähtustest mõelda ja neid mõista, nad annavad ettekirjutuse hindamiseks, mis on n-ö normaalne või loomulik ja karistavad neid, kes püüavad mõelda väljaspool etteantud raami. Diskursus on alati enam, kui see, mida öeldakse ja nähakse, ta kaasab konteksti, milles midagi öeldakse ja nähakse. See kontekst põhineb jagatud teadmistel ja enesestmõistetavaks peetud eeldustel (Paechter 1998). Taoliste ettekirjutuste loomine on tihedalt seotud võimuga ühiskonnas (Foucault 2005). Igasugune ideoloogia luuakse, muudetakse ja taastoodetakse valdavalt sotsiaalselt tingitud diskursustes ja kommunikatsioonis (Dijk 2005).

Samas ei ole võim diskursustes midagi kindlaks määratud, mingile huvigrupile või institutsioonile otseselt kuuluvat. Võim on kõigi ühiskonna diskursuste allhoovus, miski, mida mitte alati ei saa otseselt määratleda, kuid samas on ta olemas ja mõjutab kõik ühiskonna toimemehhanisme (Foucault 2005). Soodiskursused käsitlevad kõiki inimesi kui mehi ja naisi, loovad ühiskonna soolise loomuse ja sooliste suhete vastastikuse seotuse (Francis 2006), aga ka soosüsteemi võimusuhted.

See, kas ja kui tõsiselt haridusvaldkonnas tegeletakse soolise ebavõrdsuse vähendamise, tähtsustatakse tütarlaste ja poiste võrdset kohtlemist, sõltub suuresti sellest, kuidas antud teemadest räägitakse nende isikute poolt, kelle käes on võim diskursusi kujundada ja mõjutada, seega ka sellest, millisest sooideoloogiast – patriarhaalsest või modernsest nad lähtuvad.

Meestelt ja naistelt oodatakse erinevat positsioneerumist

Intervjuutekstides leiavad erinevad ootused naistele ja meestele samuti kinnitust, puudutades nii sõnaõigust, ühiskondlikku liikumisruumi, kodu ja lastega seotud rolle. Siingi mängivad oma osa stereotüüpsed arusaamad, mis justkui välistavad erinevate rollide (nt. pereema ja teadlane) kooseksisteerimise võimaluse.

Kuigi ühelt poolt tunnustatakse võrdsete võimaluste põhimõtet, erineb sellest arusaam inimeseti. Kui sugu mõistetakse bioloogilise ilminguna, muutub sooline ebavõrdsus naljanumbriks, mille üle ironiseeritakse.

Intervjuudes esilekerkivad diskursused

Intervjuudes esilekerkivad diskursused võib temaatika põhjal jagada kahte suurde gruppi, mis on paratamatult veidi tinglikud, sest esilekerkivad teemad on omavahel läbi põimunud. Esimese grupi moodustavad üldisemad sooliseuse käsitlused ühiskonna tasandil - kuidas mõistetakse naiste ja meeste sooga seotud/soost tulenevaid rolle ja käitumisviise, milliseid selgitusi nendele antakse, milline hoiak nende suhtes võetakse.

Intervjueeritavate arvamustes väljendatud arusaamu, hoiakuid ja nende tausta käsitleb artikkel „Naised ja mehed ühiskonnas haridustegelaste pilgu läbi“.

Teine suurem teemadering keskendub haridusele ning soo ja hariduse diskursustele. Neid teemasid käsitletakse artiklis „Poiste ja tüdrukute peab-pedagoogika.“

Intervjueeritavate kogemustes ja hoiakutes peegeldub sageli nn. essentsialistlik⁷¹ arusaam soost, mille puhul naiste ja meeste, tüdrukute ja poiste sarnasusi ja erinevus, mis kerkivad esile seoses rollide ja rolliootustega ühiskonnas ja koolis, käsitletakse bioloogilisest vaatenurgast kui enesestmõistetavust ja kaasasündinud paratamatust. Essentsialismist soo käsitlustes annab ülevaate artikkel „Loodus on meid selliseks teinud“ ehk sooline essentsialism hariduses ja kasvatuses.“

Nimetatud kolme teemaderingi all ongi eristatavad ja tõlgendatavad need tekstiosad, mis nende aluseks oleva ideoloogia fragmente seletavad, kaitsevad või normaliseerivad.

Kui intervjueeritavate tekstides käsitletakse ühiskonna tasandit, võib tinglikult välja tuua järgmised diskursused: sooliste stereotüüpide ja soorollide diskursus; naiste ja meeste erineva staatuse diskursus; naiste ja meeste erineva haridustaseme diskursus, soolise võrdõiguslikkuse diskursus, naised ja mehed tööturul ja koolis diskursus, pere ja puuduva isa diskursus, soorollide hägustumise diskursus.

Haridustegelaste arvamustest soo ja hariduse teemal kujunesid omaette diskursusteks: poiste ja tüdrukute erinevused (bioloogilised erinevused, erinev võimekus teatud ainetes); soolistunud

⁷¹ Sooline essentsialism – sügavalt juurdunud arusaam ja usk naiste ja meeste kaasasündinud loomusesse: erinevused naiste ja meeste elukäikudes, karjääris ja tegevustes on normaalsed, loomulikud, looduse poolt ette määratud.

Kas õpilased või poisid ja tüdrukud? Uurimus Eesti õpetajate ja haridustöötajate valmisolekust sootundlikuks õpetamiseks ja kasvatamiseks

ootused ja soost lähtuv kohtlemine; poiste ja tüdrukute eraldi õpetamine; soorollid õppeainetes; võrdõiguslikkus koolis; sooline vägivald; mees- ja naisõpetajate erinevused; koolist väljalangevus ja kooli/hariduse feminiseerumine; võrdõiguslikkus kui probleem. Samuti võiks eraldi diskursusena välja tuua arutlused selle üle, kuidas saavutada muutusi traditsioonilistes arusaamades soorollidest ja nendel põhinevatest ootustest käitumisele.

Haridustegelaste hoiakud ja arvamused nais- ja meessoost isikutest avasid samuti rea tõlgendusrepertuaare. Intervjuusid analüüsid eristusid alljärgnevad peamiselt soolisele essentsialismile omaseid väljendeid peegeldavad teemavaldkonnad: loomupärane mehelikkus ja naiselikkus (kus mehelikkus seondub võitlemise, enda eest seismisega ühiskonnas); bioloogiline diskursus (kus kahe sugupoole olemasolu looduses tingib ka loomulikult teel erinevad soorollid ühiskonnas); naiste ja meeste erinevad võimed ja eelsoodumused (võrdne vastutus, mis jaguneb vastavalt võimetele); hegmoonilise maskuliinsuse diskursus e. poisid on poisid: tugevad, julged, sündinud liidriks jms.; poiste ja tüdrukute õpiedu ja suhtumine kooli; naisõpetaja ja meesõpetaja ühiskonnas, nende olemuslikud erinevused.

Üks peamisi iseenesest mõistetavaid diskursuseid, milles peegeldub sooideoloogia, on nn. naiste ja meeste valdkondade kaheks eraldamine – naistel on kaasasündinud vastutustunne laste ja kodu korrashoidmise ees, aga naised on halvad juhid; meestel puudub vastutustunne laste ja kodu ees, ent mehed on loomupäraselt head juhid. Naistele kuulub kodumaailm, meestele töömaailm. Naist usaldatakse seal, kus on vaja abivajajate eest hoolitseda või korrektselt reegleid järgida, mehi usaldatakse seal, kus on vaja iseseisvalt otsuseid langetada ja reegleid kehtestada. Miks see nii on? - Sest loodus on meid selliseks teinud ja see on normaalne, nagu üks vastaja arvas. Tegelikult on anatoomilis-füsioloogilised erinevused marginaalsed võrreldes nende naiseluse ja mehesuse erinevustega, mis omandatakse sotsialiseerimise käigus.

Nagu allpool toodud analüüsides ilmneb, võib Eesti haridustegelaste soolisusega seotud arusaamade, hoiakute ja hinnangute analüüsi põhjal kõigepealt väita, et soolise ebavõrdsusega seotud probleemide olemasolu enamasti ei eitata, et probleemid erutavad ning kutsuvad esile mõtteid, ent neid ei seota üldiselt sugude võrdsuse või soolise ebavõrdsusega, pigem harjumuspäraste viisidega toimida, millele kohati omistatakse looduseaduse jõud: „nii on alati olnud“. Usk kooli (ja ka tegelikkuse) sooneutraalsusse näib püsivat edasi ja varjutab toimuvat. Tekstides peegelduvad aga stereotüüpsed hoiakud nii soorollidesse, sooga seotud omadustesse võimetele kui käitumisse.

Viidatud allikad:

- Dijk van A. (2005) Ideoloogia. Tartu Ülikooli kirjastus.
- Francis, B. (2006). The Nature of Gender. – The Sage Handbook of Gender and Education. C.
- Foucault, M. (2005). Diskursuse kord. Tlk. M. Tamm. Tallinn: Varrak.
- Laherand, M.-L. (2008). Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Infotrükk.
- Paechter, C. (2001). Using poststructuralist ideas in gender theory and research. – Investigating gender: contemporary perspectives in education. B. Francis, C. Skelton (eds.). Buckingham: Open University Press.